

Kirjoja käsitöiden harrastajille:

U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia. I. 724 kuvaa. Hinta 60 mk, sid. 80 mk. II. 1253 kuvaa. Hinta 96 mk, sid. 120 mk. I—II nahkaselkäkansissa 280 mk.

U. T. Sirelius: Suomen kansallispukuja. Kuvia ja ohjeita käytäntöä varten. I. Toinen painos. Hinta 25 mk. II. Hinta 25 mk.

Otavan käsityökirjoja:

3. **Kudintyöt.** Täydellinen selonteko erilaisista kutomatavoista. Työpiirustuslehtiä ja 166 kuvaa.

4. **Koruompelu** ja neuvoja sen oppimiseen. Työpiirustuslehtiä ja 100 kuvaa.

5. **Verkkopitsi** eli filet- ja tyllityöt. Työpiirustuslehti ja 180 kuvaa.

6. **Käpyily- ja solmeilutyöt.** Työpiirustuslehtiä ja 147 kuvaa.

7. **Uusia käsitöitä.** Toimittanut *Ilona Jalava*. Työpiirustuslehtiä ja 50 kuvaa.

8. **Nimikirjaimia - Bokstäver.** Piirtäneet *Ingegerd Eklund* ja *Aino Baeckman*.

Sarjan jokainen osa maksaa 15 mk.

Lasten ja naisten pukuja. Kokoelma tunnetuimpien käsityöpiirtäjiemme piirroksia. Hinta 12 mk.

Eeva Harri—Ellen Svartström: Puserokirja. 54 kuvaa. Hinta 10 mk.

Ilona Jalava: Naisten käsityöt. Malleja selityksiin. VIII salkku. Hinta 28 mk.

Kustannusosakeyhtiö Otava
Helsingissä

Hinta 9 mk.

U. T. SIRELIUS: KANSANKIRJONTA JA -PITSIT

U. T. SIRELIUS -

Tyynä valitsee

KANSANKIRJONTA JA -PITSIT

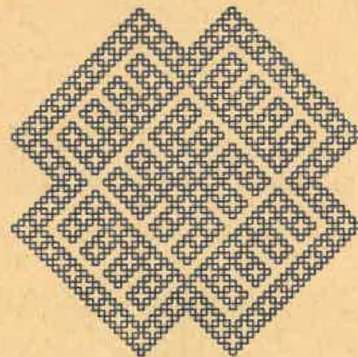


KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA



A X:8
SIR

Kustannusosakeyhtiö Otavan
kirjapaino, Helsingissä, 1928

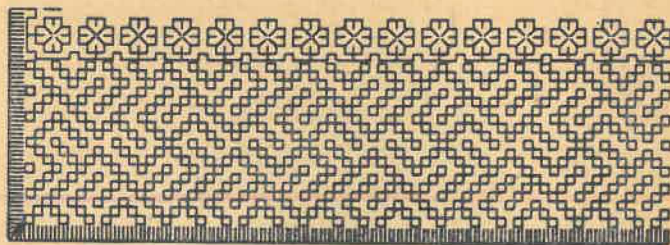


Maailmankuva.

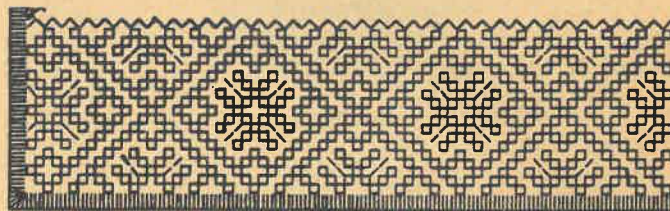
Kirjonta.

Tekniikka, joka käytti värillistä lankaa vaatekappaleiden koristeluun, oli jo aikaisin tunnettu itämailla, ja tiedämme sen eritoten keskiajalla Euroopassakin olleen hyvin suositun. Inventarioista käy selville, että meilläkin 1500-luvulla oli linnoissamme kirjottuja esineitä. Mainittakoon, että esim. Turun linnassa tällöin oli sinisellä ja hopealangalla kirjottuja pyyhinliinoja.

Kirjonta on meillä käyttänyt niin geometrisia kuin ihmis-, eläin- ja kasviaiheitakin. Ensimmäinnuttua laatua olivat eritoten karjalaiset kirjonnat, joilla somisteltiin harakka-nimisiä päähineitä, paitojen rekkvoja, kostulien sepaluksia ja kauluksia, esiliinoja ja pyyheliinoja. Geometristen ohella esiytyi Raja-Karjalassa myös ihmis-, eläin- ja kasviaiheisia. Viimemainittujen varsinainen levinemismies-alue oli Etelä- ja Länsi-Suomi, missä niitä ennen-kaikkea ommeltiin tykkimysyihin ja tyynynpää-lyksiin.



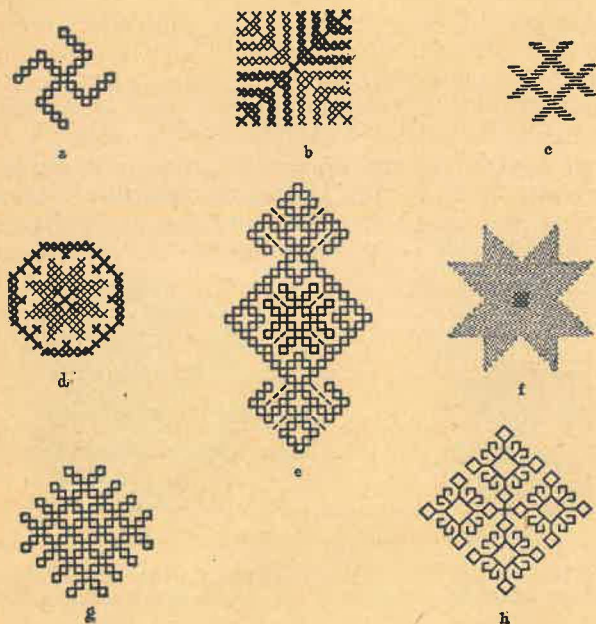
Kuva 1. Eteläkarjalaista ompelukirjausta puuhunnousevia.



Kuva 2. Eteläkarjalaista ompelukirjausta: siivilänpesosia tikkauksen ja aidan kanssa.

Karjalan geometriset kuosit kuuluvat vuosisatain ellei vuosituhansien kuluessa kehittyneen ja kiteytyneen tyylin tuotteisiin. Teknilliset osaset, erilaiset pistokset, asettuvat niissä suoraviivaisiin, kapeihin jonoihin, jotka muodostavat neliöitä, ristejä ja polveilevia aitoja. Kuosit jakautuvat tasa-suhtaisesti koko koristeltavalle alalle, minkä päämäärän saavuttamiseksi neliöistä ja aidoista lähetetään sakaroita, jotka pistäytyen toistensa väliin täyttävät aukkopaikkoja. Jonojen rinnalla ovat isommat pistoksien peittämät alat vähemmistönä, ja risteyksille on suorakulmaisuus ominaista (kuvat 1 ja 2).

Kuosien vaihtelu on tavaton. Viimeisiin asti pitivät näet kirjoittajat kunnia-asianaan luoda uusia ja omaperäisiä muotoja. Sommittelu, jota väriloisto

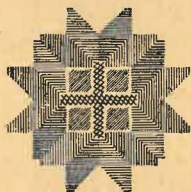


Kuva 3. Ompelukuoseja: a vääräpää, b näreisiä, c siiviläinen, d kannuksenpyörä, e ihmisenkuva, siiviläinen sydämessä, f säppälin kuvan sisus, g siivilänpesonen, h suurenkolkan sisus.

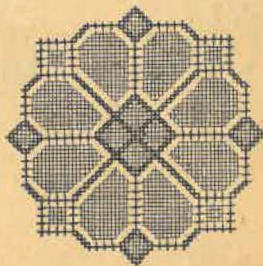
kohotti, oli arvokas ja rauhallinen, mutta tyylin klassillinen ankaruus teki sen yksitoikkoiseksi. Pääväri oli punainen, jota keltainen, vihreä ja sininen säestivät.

Koristeet ommeltiin kude- ja loimilankojen mukaan liinakankaalle, joka pidettiin käsissä tai pingoitettiin kehykseen, n. s. *pääläpuihin* (venl. *пяло*). Pistokset tehtiin monella eri tavalla: luotoksittain (kuva 3 a), ristittäin (kuva 3 b), pykälittäin (kuva 3 c), lehtosittain (kuva 4), virvittain j. n. e. Eri kuoseilla oli omat nimensä, joihin usein liittyi ehkä asianomaisen aiheen kotiseutuun viit-

taava paikannimi (esim. Rautu, Valamo, Aunus, Viro) tai sen muotoa kuvastava sana («kananvarvas», «haravainen», «mehiläisjalat», «kaalirauta», «siiviläinen», «kannuksen pyörä» y. m.). Ainakin myöhempinä aikoina näyttää nimillä olleen puhtaasti käytännöllinen merkitys, koska niillä tahdottiin vain osoittaa, mitä kuosia tarkoitettiin. Selvittämättä on vastaiseksi, palautuvatko mahdollisesti



Kuva 4. Suuri pilpuslehtonen.



Kuva 5. Raudun 1. vanhan säppälin kuva.

jotkut nimet, joiden suhde kuosin muotoon on hämärä, aikaan, jolloin vastaavalla koristeella vielä oli nimenmukainen asu.

Kaikilla suomensukuisilla kansoilla, magyareja lukuunottamatta, on säilynyt pääasiassa samanluontoinen, vaikk'ei kuitenkaan yhtä ankaran geometrinen ompelukirjaus kuin juuri selostettu karjalainen. Tverin karjalaisissa, tšeremissiläisissä, mordvalaisissa, ostjakkilaisissa ja vogulilaisissa »kirjoissa» havaitaan näet eläin- ja tšeremissiläisissä ja mordvalaisissa kasviaiheisiäkin koristeita. Missä määrin edellisiä aikoinaan on ollut karjalaisissakin, on toistaiseksi vaikeata varmuudella sanoa. Jotkut lintua muistuttavat muodot sekä niihin liittyvä lintu-nimi näyttävät puhuvan myönteiseen suuntaan (vrt. kuvia 6, 7).



a



b



c



d



Kuva 6. Linnunkuvia: a—c tšeremissiläisiä, d mordvalainen.

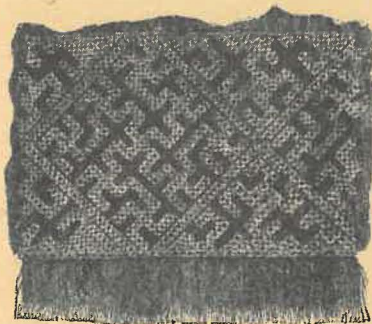
Kuva 7. Linnunkuva. Karjala.

On joukko aiheita, jotka esiintyvät kaikkien suomensukuisten kansain ompelukoristevarastossa. Mainitsemme vain huomattavimmat: *vääräpään* (hakaristin, kuva 3 a), *kannuksenpyörän*, kuva 3 d, *rusetin*, kuva 4, ja *siiviläisen*, kuva 3 c. Vieläkin tärkeämpänä yhteisenä omaisuutena on ehkä pitäminen niitä erilaisia *aitoja*, jotka varsinaisia koristeita ympäröivät ja erottavat.

Kuinka on tämä tosiasia selitettävä?

Lopullisen vastauksen antaminen merkitsisi suomensukuisten kansain ompelukoristelun historian kirjoittamista.

A. O. Heikel, joka on julkaissut mordvalaisen ja tšeremissiläisen aineksen, on sitä mieltä, että nämä kansat samoinkuin Itämeren suomalaisetkin ottivat ompelukoristelun käytäntöön vasta myöhemmän rautakauden jälkeen, perustaen ajatuksensa niihin pronssikierukkakuoseihin, joilla ne sanotulla ajanjaksolla koristivat vaatteitansa. Saman tekijän mukaan juontuu vanhin ompeluteknikka juuri pronssikierukkakoristelusta: samoinkuin tässä



Kuva 8. Pronssikierukkakoristelua Karjalan myöhemmältä rautakaudelta.

jalaisessa ompelukirjauksessa, ja aidoissakin näyttää olevan jonkun verran yhteistä. Uudet löydöt saattavat sitäpaitsi tuoda uusia kosketuskohtia mukanaan. Mutta uskalletulta tuntuu väite, että kirjojat yksinomaan perustuisivat myöhemmän rautakauden pronssikierukkamuotoihin. — Mielenkiintoisena seikkana, koska se saattaa välähdykseltä valaista aiheiden kulkeutumissuuntaa, mainittakoon, että myöhemmän rautakauden karjalainen hakaristi-muoto oli samaan aikaan Saksassakin tunnettu ja silloin jo ommeltuna (kuva 9).

Läheistä yhteyttä on todettavana eritoten karjalaisten kirjonta- ja niiden kuosien välillä, joita esiintyy nidonta- ja kudontatuotteissa. Muodostettuina kankaan aineosista, loimista ja kuteista, oli koristei-



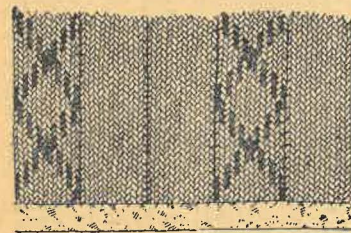
Kuva 9. Saksalaista kirjontaa 1200-luvulta.

renkaat rinnakaisina muodostivat kuosin, samoin pistokset vanhimmassa kirjauksessa »lehtosittain» ommeltuina muodostivat »kirjat».

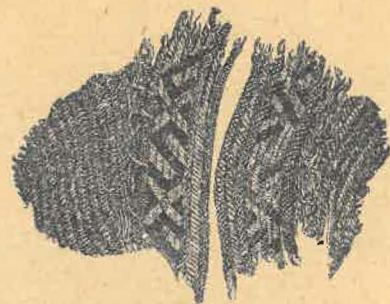
Tosiasiä on, että esim. Etelä-Karjalan pronssikierukkakoristelussa esiintyy hakaristi (kuva 8), joka sitten tavataan myös kar-

den tämän teollisuuden alkeellisilla asteilla pakosta muodostuminen ankaran geometrisiksi: suoraviivaisiksi, suorakulmaiseksi, aiheiltaan risteiksi tai neliöiksi, jotka tekniikasta riippuen kernaasti sijoittuivat vinoon asentoon. Että geometrista tekstiili-ornamentiikkaa saattoi olla jo myöhemmällä rautakaudella ja aikaisemminkin, on pidettävä mahdollisena.

Ja tosiaan on tältä ajalta muutamia todistuskappaleita. Kuva 10 näyttää senaikaisen lautavyön (nelikulmaisilla laudoilla, joiden kunkin kulman reikään on pistetty lanka, tehty vyö), jonka kuositus on ristejä, s:n muotoisia kuvioita ja näiden haarojen väliin pistäytyviä sakaroita. Kun otamme lisäksi huomioon, että palmikoimalla tehdyt vyöt, joiden tavallisimpia kuoseja nykyään ovat reunasta toiseen juoksevien värillisten loimilankojen muodostamat vinoneliöt (vrt. kuvaan 11), olivat



Kuva 11. Ostjakkilainen heinämatto.



Kuva 10. Lautavyötä Karjalan myöhemmältä rautakaudelta.

tälle ajalle ominaisia, täytyy pitää varsin todennäköisenä, että ainakin yksinkertainen geometrinen ornamentiikka jo tähän aikaan erinäisissä tekstiilituotteissa oli valitseva. Ehkäpä palmikoitujen vöiden kanssa miltei yhdenikäisiä



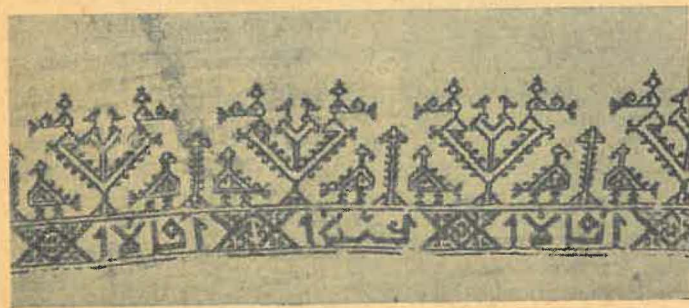
Kuva 12. Arapialaista kirjontaa koptilaisesta haudasta.

ovat sitäpaitsi samalla teknillisellä tavalla aikaansaadut matot, joita jo kiertelevän elämän tasolle kuuluvat kansat tarvitsevat kotainsa permannolla makuusijoinaan (vrt. kuvaan 11). Tiedämmekin, että monien alkeellisten kansain palmikoimistuotteissa esiintyy ornamentiikka, joka kuvastaa varsin pitkälle kehittynyttä geometrista tyyliä. Tähän katsoen on todennäköistä, että näin oli laita varhain suomalaistenkin keskuudessa, ja että se tyyli, joka myöhemmin kirjonnossa tuli näkyviin, oli jo ennen näiden käytäntöontulua esi-isillemme tunnettu.

Itämailla on kirjonta vanha taito. Siitä puhutaan jo Iliadissa. Vähässä-Aasiassa oli eritoten Frygia se seutu, jossa sitä harjoitettiin. Muinaiset roomalaiset sanoivatkin ompelukirjausta »frygialaiseksi työksi». N. s. koptilaisissa haudoissa suoritettujen tutkimusten tuloksena tiedämme, että Egyptissä keskiajalla valmistettiin kirjontoja, joissa eläinaiheet olivat tavallisia (kuva 12). Samanlaisia koristetöitä tehtiin tämän aikakauden loppupuolella myös arapialaisella pohjalla sekä Länsi-Euroopassa, kuten Sisiliassa ja Saksassa, jälkimmäisessä maassa vielä myöhemminkin. Eräissä 1500-luvun saksalaisissa mallikirjoissa on joukko puhtaasti geometrisia sommitelmia, jotka ovat karjalaisten tapaisia ja joissa on myös samoja aiheita: kannuksen-



Kuva 13. Harakoita. Rautu ja Sakkola.



Kuva 14. Arapialaista kirjontaa 1200-luvulta.



Kuva 15. Ostjakkilaista kirjontaa.

pyöriä, hakaristejä ja siiviläisiä (kuva 13). Ja vastaavanlaisia esiintyy myös norjalaisessa ja ruotsalaisessa kirjonnassa, joten on syytä olettaa, että se kulttuurikeskus, josta tänlaatuiset sommitelmat pohjoiseen ja itään levisivät, on Keski-Euroopan maista haettava.

Mutta todennäköistä on, että kirjontataidon mukana myös itä- ja Välimeren mailta suomen-sukuisille kansoille tuli erinäisiä ennen tuntemattomia aiheita. Näitä lienevät ennenkaikkea olleet jyrkälle teknillissyntyiselle geometriselle ornamentikalle vieraat eläin- ja kasviaiheet. Tärkeänä todistuskappaleena esitettäköön tässä yhteydessä 1200-luvulta juontuva arapialainen koristesarja,



Kuva 16. Riikinkukkoja palermolaisessa silkkikan-
kaassa 1100-luvulta.

kuva 14, jossa tuo ikivanha itämainen lintu-aihe pui-
neen on yllättävässä mää-
rässä samanlainen kuin
ostjakkien ja vogulien
ornamentiikassa (kuva 15).
Kuvat 16—18 osoittavat,
millaiseksi keskiaikainen
italialainen riikinkukkoaihe
muodostui Venäjällä, Tvee-
rin Karjalassa, Aunuksessa
ja Itä-Suomessa. Muinainen
itämainen ratsastaja-aihekin
saapui Laatokan seutuun
Venäjän kautta, minkä ku-
vat 19, 20 näyttävät. Näiden



Kuva 17 a. Kukkia ja lintuja.



Kuva 17 b. Riikinkukko. Jaroslav. 1800-luku.



Kuva 18. Käspaikan pää. Ilomantsi.



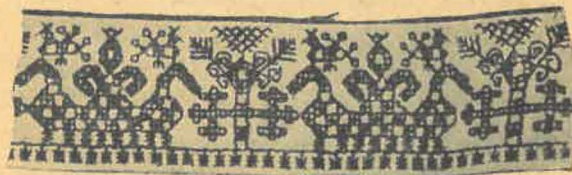
Kuva 19. Kaksi ratsastajaa. Jaroslav.



Kuva 20. Kaksi ratsastajaa. Inkeri.



Kuva 21. Kaksipäinen hevonen. Inkeri.

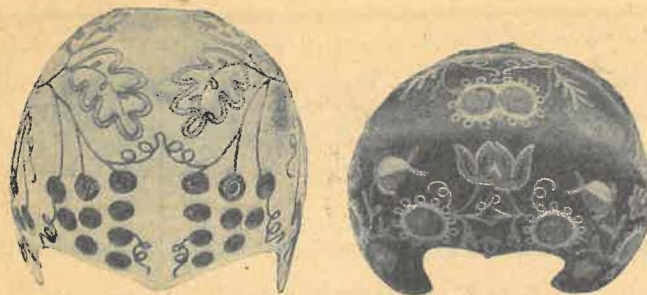


Kuva 22. Lintuja. Inkeri.



Kuva 23. Kaksipäinen lintu. Korpiselkä.

aiheiden pohjalla syntyi varsin omintuisia sommitelmia, joissa nähdään kaksipäisiä hevosia (kuva 21). Eräseen 1200-luvun italialaiseen aiheeseen, kahteen selin vastakkain asetettuun lintuun, perustuu sarja, jonka viimeisiä »kansanomaisia sommitelmia» kuvat 22 ja 23 näyttävät. Aikaisemmin jo otaksuimme, etteivät eräät muutkaan eläinaiheet liene karjalaiselle kirjonnalle olleet vallan vieraita (kuva 7).



Kuva 24. Tukkimyssyjä. Korsnäs, Oulu.



Kuva 25. Pyyheliinan pää. Kurkijoki.



Kuva 26. Tyynynpää. Kymi.



Kuva 27. Tyynynpäällisen pää. Vöyri.

Nämä kuosit, jotka muodostavat oman ryhmänsä, ovat kauttaaltaan punaisella langalla ommellut. Levenemisalue viittaa jo itään, jossa — venäläisellä pohjalla — samoja aiheita todella tavataan.

Kolmannen ryhmän kuoseja ovat tykkimysseyjen päällyksiin ommellut kukat lehtineen, nuppuineen ja kärhineen. Kirjauslanka on kaikkia mahdollisia värejä, mutta tekniikka pääasiassa yhtä ja samaa: halkimatoista, jonka ohella lehtosittain ompeluakin tavataan (kuva 24). Tyyli tuli tykkimysseyjen mukana Ruotsin puolelta ensin yläluokan naisille, jotka kuosivarastonsa ompelivat n. s. merkkauksiin. Näistä levisi sittemmin aiheita kansankin piiriin kotiutuen m. m. sellaisiinkin käsitteellisuuden tuotteisiin kuin pieluksenpäällisiin Turun tienoilla ja läntisellä Uudellamaalla sekä pyyheliinoin eriosissa Karjalaa (kuva 25).

Läheistä sukua tykkimysseyjen koristelulle on pieluksenpäällysten kuositelu Kymijokilaaksossa ja tämän lähimmässä ympäristössä sekä Vöyrin tienoilla Etelä-Pohjanmaalla. Koristeet ovat erilaisia pyörylöitä, sisäkkäisiä lehdekkäitä kehiä, tähtiä, vieläpä ristejä ja kannuksenpyöriä, joita kasviaiheet säestävät. Tekniikka on sama kuin tykkimysseyissä, mutta lehtosittain ompelu on halkimatoista tavallisempi. Kirjauslanka on kauttaaltaan punaista (kuva 26 ja 27).

U. T. Sirelius.

Reikäompelu ja pitsit.

Reikäompelun eli revinnäiskirjonnan kehittää ompelukirjonnasta halu antaa kuoseille voimakkaampaa taustaa erittäinkin siinä tapauksessa, että pohjan ja kirjauslankan väri on sama. Kuten kuva 29 osoittaa, on tämän teknillisen menettelytavan lähtökohta varsin vähän huomiota herättävä: vähäisten kuosipistosten viereen on aikaansaatu kirjauslankaa kiristämällä pohjalankojen väliin pikku läpiä, jotka pimeältä taustalta esiintyvät mustina.

Kehitys käy siihen suuntaan, että aukot tulevat pää- ja kirjaus sivuasiaksi. Aukkoja suurennetaan aluksi siten, että vain yhteen suuntaan juoksevia lankoja nyhdetään pois, mutta kun reijät kasvavat leveydelleenkin, on niin loimia kuin kuteitakin poistettava. Kirjauslankain päätehtäväksi muodostuu reikien päämääräminen, jotta niiden syrjät estyisivät purkautumasta.

Reikäompelu oli maassamme kansanomaisenaikin taitona vielä tuonoin aika laajalle levinnyt. Kautta koko Etelä-Karjalan koristeltiin sillä esiliinat, joissa se oli laadultaan yksinkertaista, mutta silti — eritoten Äyräpäässä — melkoisia tyyllisiä vaatimuksia vastaavaa (kuvat 30—31). Vähäisillä reikäompelusarjoilla somistettiin täällä muinoin myös n. s. *nästyykit*, *pääpyhkeet* ja *hurstit*, joissa samoin kuin esiliinoissakin lanka alkuaan oli harmahtavaa, mutta muuttui sitten Joutsenossa ja Jääskessä siniseksi. Upeimmaksi kehittyi revinnäis-



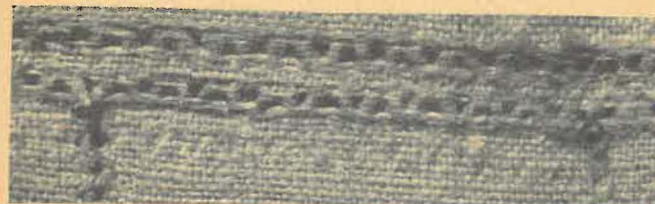
Kuva 28. Pitsinnyplääjä. Luumäki.

Tällä jälkimäisellä alueella koristeltiin sillä myös paidankauluksia ja liitinkejä. Pisimmälle kehittyi revinnäiskirjaus Valkealan tanuissa ja Vöyrin miesten ja naisten etumissa sekä sulhashenkseissä, joiden koristelu huomattavassa määrässä muistutti pitsiä (kuva 32—34).

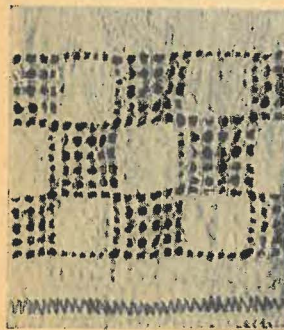
Reikäompelu on verrattain vanha taito. Sillä koristeltuja koptilaisia vaatekappaleita on Ylä-Egyptistä saatu talteen jo 900- ja 1000-luvulta.

1500-luvun alulla johti reikäompelu Italiassa n.s. ompelupitsin luomiseen. Kun reijät muodosteltiin yhä suuremmiksi (punto tagliato) ja näihin vihdoin alettiin ommella koristeellisia täyteosia, syntyi uusi teknillinen menettelytapa, joka pohjaa enää tarvitsematta kehitti ominaisen koristetuotteen, n.s. pitsin. Geometrisia koristeita suosivan reikäompelun ja vanhimman ompelupitsin välillä ei ollutkaan suurta erotusta; molempia sanottiin tavallisesti »reticellaksi» eli »verkkopitsiksi» sen joh-

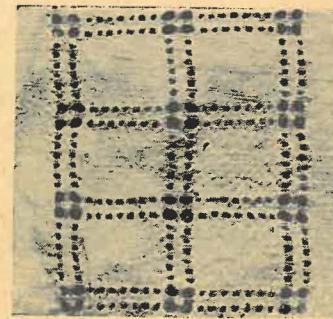
koristelu Kauko-Karjalan pyyheliinoissa, joissa sellaisiakin ompelukoristeaihteita kuin kannuksenpyöriä ja siiviläisiä jäljiteltiin. Kirjaus, joka usein peitti reikien välimaatkin, oli joskus punaista. Edelleen käytettiin Etelä-Karjalassa reikäompelua pieluksen päällisen päissä, joissa sitä tavattiin myös Karjalan, Hämeen ja Uudenmaan rajaseuduilla.



Kuva 29. Reikäompelua. Karjala.



Kuva 30 a. Esiliinan osa. Muolaa.



Kuva 30 b. Esiliinan osa. Muolaa.



Kuva 31. Nästyykin pää. Äyräpää.

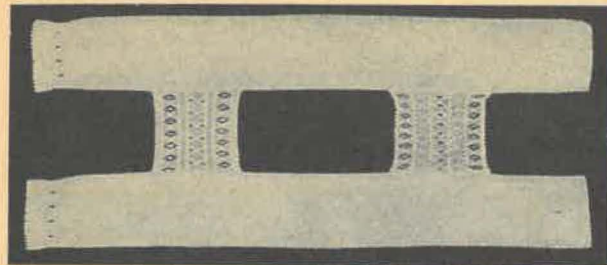


Kuvat 32—33. Etumia. Vöyri

dosta, että aukot koristettuina ristimäisillä täytteillä tekivät verkon vaikutuksen (kuva 35). — Kuten juuri näimme, oli vöyriäinen ja valkealainenkin reikäompelu varsin lähellä pitsiä, mutta edelleen pohjaan kiintyneenä.

Varsinaisesta ompelupitsistä tunnetaan meillä ylimystön vaatevarastosta esimerkkejä jo 1600-luvulta. Nyplätty pitsi kävi meillä kansanomaiseksikin.

Nypläysmenetelmän läheisiä sukulaisia ovat seinävyön palmikointi sekä se menetelmä, jolla kankaan reunaa koetettiin estää liestymästä siten, että loimilankain päitä palmikoitiin yhteen. Seinävyön palmikoiminen on menettelyltään samanlaista kuin rnotsalainen *sprangning*. Sitä oli kahdenlaista: toista käytettäessä risteyteltiin vain viereisiä lankoja toistensa kanssa (kuva 36); toiselle oli ominaista, että lankoja johdettiin reunasta keskeen tai aina toiseen laitaan saakka. Edellinen menettelytapa esiintyy nauhasta, kuva 37, jossa jo näemme muutakin: lankain paikoitellen kiertyvän useamman kerran toistensa ympäri sillä seurauksella, että kudelman syntyy isompia aukkoja eli reikiä, jotka tekotavalansa ovat samanlaisia kuin pitsin. Minkälaisiin saavutuksiin tällä tiellä tultiin, osoittaa rutenilai-



Kuva 34. Sulhashenkselit. Vöyri.

nen kudelman, kuva 38. Tällainen koristelumenetelmä, joka Norjastakin tunnetaan, oli hautalöydöistä päättäen koptilaisille tunnettu jo ensimmäisillä sataluvuilla j. Kr.

Skandinaavialainen *sprangning* esiintyy islantilaisissa lähteissä jo varhaiselta keskialjalta. Vadstenan luostarin työjärjestyksessä luetellaan nunnain eri työlajeina rinnakkain ompelu, »sprangade gerning» ja alttariliinain valmistus. *Sprangning* saavuttikin Skandinaaviassa korkean asteen, päättäen Olaus Magnuksen tiedosta, että naiset siinä (»candidissimo illo opere retiariorum quod *spraangning* vocant») voittivat kilpailijat kaikissa muissa maissa. Ylhäisön naiset harjoittivat sitä ajankuluna ja koristivat sillä vanhan tavan mukaan asuntonsa permannosta lakeen asti. Kun näin oli Skandinaaviassa, täytyy olettaa, että sitä meidänkin ylimystömme naisten keskuudessa paljon harjoitettiin. Tosiasia on, että linnojemme luetteloiden on tältä ajalta joukko laki- ja sänkyverhoja sekä pöytäliinoja, jotka ovat olleet täten koristettuja. Näyttää siltä, että kirjat tehtiin erityisiin kangassarkoihin eli »listoihin», jotka sitten ommeltiin koristetavaan esineeseen kiinni. Niinpä mainitaan Olavinnasta sängynverho, jossa koristekappale oli 3 1/2

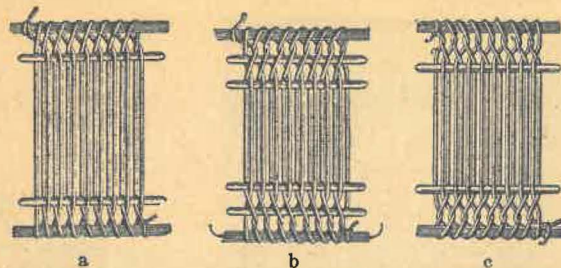


Kuva 35. Venetsialaista reticella-pitsiä.

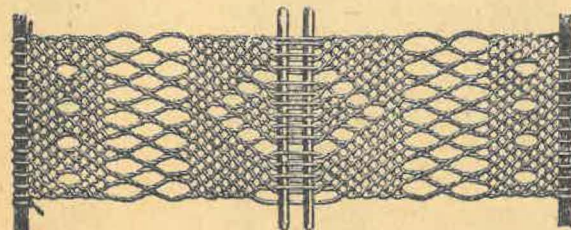
kyyn. pitkä (»ett språngstykke 3 1/2 aln långt«). Turun linnassa oli silkkinen, 5 1/2 kyyn. pitkä ja 3 1/2 kyyn. leveä lakiverho, johon kuului 4 vihreää ja kaksi punaista piedintä sekä kaksi koristekappaletta. Viipurin linnasta mainitaan pari siniraitaista ja näin koristettua pöytäliinaa.

Jos nypläys todella kehittyi edellämainituista menettelytavoista, saattoivat sen alkeellisimmat tuotteet omaperäisesti syntyä eri seuduilla — vieläpä varsin aikaisinkin. Tavattiinpa tuonoin Sigtunan Marian kirkolle kuuluvassa keskiaikaisessa stolassa reunakoriste, jonka valmistustapa ei lainkaan eroa nypläyksestä. Nypläys sana (»knyppling«) ei pitsin teon merkityksessä Ruotsissa kuitenkaan esiintynyt 1500-lukua aikaisemmin. Mutta tiedetään, että J. Nielsön Karine Gyldenstiernen muistolle (s. 1542) pitämässään ruumissaarnassa sanoi vainajan oppineen verkkopitsin tekoa, nypläystä ja »sprangninkia».

Vanhimmat pitseihin kohdistuvat historialliset todistuskappalet ovat Italiasta, missä 1500-luvulla ilmestyi joukko mallikirjoja, joista ensimmäisissä nähdään vain kirjontaa, mutta seuraavissa, eritoten 1540-luvulle kuuluvissa, myös reikäompelua (punto



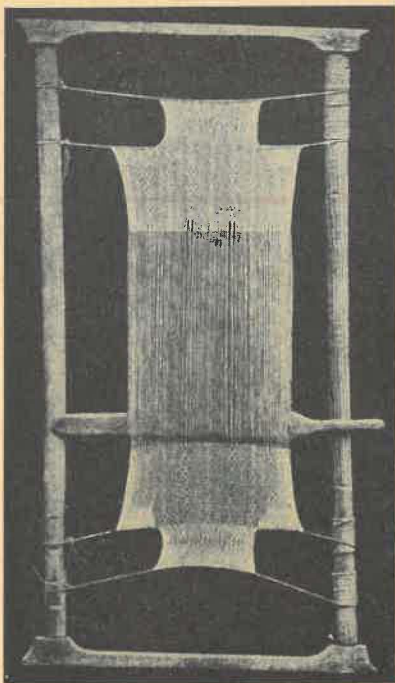
Kuva 36. Palmikoimistekniikkaa (Maria Collinin mukaan).



Kuva 37. Seinävyö tekeillä (Maria Collinin mukaan).

tagliato) ja pitsejä. Jo 1557 ilmestyi Venetsiassa mallikirja »Le Pompe», joka oli omistettu yksinomaan nyplääjille. Vanhimpia tunnettuja muotokuvia, joissa pitsi jo esiintyy puvun koristuksena, on Giov. Ant. Fasolon († 1572) maalaama venetsialainainen, jonka hartioita, kaulaa, hihansuita ja nenäliinaa n. s. reticella-pitsi koristaa. »Le Pompe» mallikirjan nypläyspitsit olivat parhaastaan »reticellain» jäljittelyjä ja sellaisina jo varsin pitkälle ehtineitä.

Niin reikäompelun kuin pitsinkin valmistuksen on oletettu Venetsiaan tulleen idästä, mistä yleensä saatiin ne kulttuurimuodot, jotka muulle Italialle vieraina antoivat leimansa tälle saarikaupungille. Onpa eräässä Giacomo Francon mallikirjassa »Nuova Invenione» (v. 1596) reikäompelukuoseja



Kuva 38. Ruteenilainen nypläyslaite.
»Sprangning»-menetelmä.

sisältävän taulun alla nimenomaan kirjoitus »Syyrialainen kuosi ja muita reticella-kuoseja». Että pitsiä edeltävällä tekniikalla itämailla tosiaan oli vanhat juuret, todistavat juuri mainitut koptilaiset hautalöydöt.

Suhteellisen yksinkertaista reikäkoristeista nauhaa voitiin hyvin tehdä sellaisissa laitteissa kuin kuvat 36 ja 37 osoittavat. Mutta kun lankojen lukumäärä kasvoi ja kuosit kävivät mutkikkaammiksi, sujui työ vaivattomammin, kun kukin lanka kää-



Kuva 39.
Nyytinkirukki.
Kirvu.

rittynä omalle alustalleen tarpeen mukaan voitiin pitää muista erillään. Kaikille tunnetuille nypläyslaitteille ovatkin tällaiset alustat, papelot, ominaisia. Mutta itse laitteet ovat kahta päälajia: *nyytinkirukkeja* ja *näytinkityynyjä*. Edelliset, joita käytettiin Etelä-Karjalassa, saivat nimensä rungon muodostavasta kehräpuusta, johon kiinnitettiin pitkulainen



Kuva 40. Pitsinnyplääjä. Nastola.

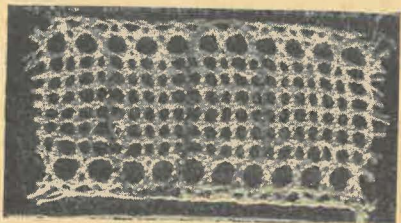
»pussi» (kuva 39). Työskennellessään istui nyplääjä sen jalalla samalla lailla kuin kehrätessäänkin.

Tyyny on länsieurooppalainen muoto. Päälystä on peitetty nahkalla — Suomessa lampaan nahkalla, ja keskessä on syvennys, jossa pyöri rulla ja jossa nypläykseen käytettävät neulat pidetään. Rullalla, joka on pehmeällä aineella täytetty, pidetään reijäkäs *myysteri*. Nyplätessä yhdistellään ja ristitellään papeloille käärittyjä lankoja *myysterin* mukaan, jolloin tärkeimmille risteyspaikoille pistetään kuosin luomiseksi neula.

Tyyny tuli meidän maassamme käytäntöön Raumalla ja Uudellamaalla (kuva 40). Edellisellä

paikkakunnalla on *myysterinä* jonkinlaista kotitekoista pergamenttia, jälkimäisellä tuohta, joka ennen käyttämistä viivoitellaan vinoneliöille, mitkä ovat ohjeena neulain asettelulle, jotta pitsi tulisi tasaleveää ja säännöllistä.

Karjalaisen nyytinkirukin ja länsimaisen nyytinkityynyn välimuotona voinee pitää luumäkeläistä *pitsikötsikkää*, joka edellistä muistuttaa siinä, että



Kuva 41 a. Harventamalla nyplätty pitsinäyte. Räisälä.

myysteri puuttuu ja että neuloja käytetään vain kudelman syrjissä. Neulat saatiin ahvenen selkävästä. Tyyny oli tatarinruumenilla täytetty pallo, jonka alustana toimi koppa (kuva 28). Samanlainen *kötsikkä* tunnetaan myös Keski-Venäjältä.

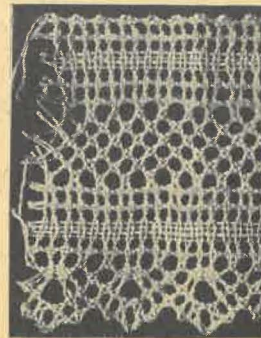
Luumäkeläisillä samoin kuin karjalaisillakin nyplääjillä olivat siis mallit »päässä». He eivät käyttäneet edes neuloja muualla kuin syrjissä, mikä johtui siitä, että pitsit olivat tiheitä, pieni-reikäisiä.

Karjalan pitseille ominainen silmämuoto (kuva 44) on nypläystekniikan yksinkertaisimpia. Se tavataan myös länsimailla, mutta kuuluu samalla vanhimpiin silmäntekotapoihin eikä sellaisena anna mitään pätevää todistusta lainaussuunnasta.

Vanhimmille karjalaisille pitseille ei vielä ole julkaistu vertauskohtia lännestä päin. Ne ovat paksulankaisia, kovin tiheitä, ja niiden nypläys



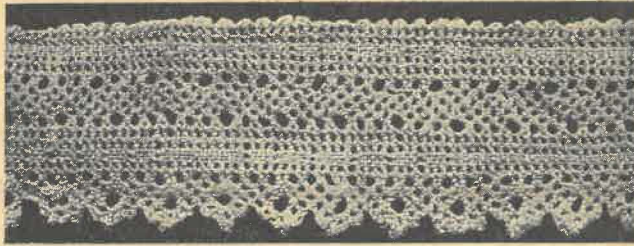
Kuva 41 b. Harventamalla nyplätty pitsinäyte. Muolaa.



Kuva 42. Harventamalla nyplätty pitsinäyte. Äyräpää.

näyttää olevan vielä verrattain lähellä sellaisten seinävöiden valmistustapaa, joissa langat juoksevat syrjästä toiseen. Silmät on esim. nyytingissä, kuva 41 a, aikaansaatu siten, että toisia lankoja, jotka parittain tai kolmittain juoksevat pituussuuntaan, ristiävät toiset kulkien jyrkin mutkin syrjästä toiseen. Samantapaista tekoa on pääasiassa pitsi, kuva 41 b, jossa erikoisena aiheena kuitenkin huomataan pitkittäiset, neljän toistensa ympäri kiertymättömän langan muodostamat rannut.

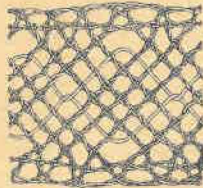
Kehitys näyttää käyneen siihen suuntaan, että pitkittäiset langat hävisivät vähitellen. Pitsissä, kuvat 42, 43, ei niitä enää ollenkaan ole keskialalla, jossa vain reunasta toiseen juoksevat langat risteytyvät silmiksi. Näin syntyy varsinainen verkkopohja, mikä länsimaisille loistopitseillekin 1600-luvulta lähtien on ominainen. Pitsiin, kuva



Kuva 43. Alkuperäistä pitsiä. Äyräpää. Harvennus kuvassa 42.

44, jossa pitkittäisiä lankoja ei enää ole muualla kuin syrjässä, on tullut lisäksi uusi koristeellinen tekijä, kaksi valkoista lankaa, mitkä aaltoviivoina toisiinsa yhtyen välilleen muodostavat soikeita kehyksiä, joiden sisällä silmät ovat pienemmät kuin ulkopuolella.

Karjalan pitsit erosivat muista tunnetuista siinäkin, että ne vanhaan aikaan olivat koko alueella harmaita, jollaisina ne monissa pitäjissä pysyivät niin kauan kuin niitä tehtiin eli aina 1870-luvulle asti. Pappi Haliniuksen mukaan ne olivat 1802 mustanharmaita Kirvussakin, missä sitten — samoin — kuin arvattavasti koko Jääsen kihlakunnassa — v:n 1821 tienoilla tulivat muotiin punaiset, siniset ja rusokeltaiset pitsit. Pohjavärinä oli tästä lähtien tavallisimmin sininen, harvemmin rusokeltainen, minkä värien ohella valkoista, punaista, vihreää ja keltaista käytettiin vain viirulangoissa (vrt. kuvaan 44). Vieläkin värikkäämmiksi kehittyivät »nyytingit» Koivistolla ja Kuolemajärvellä, joiden pitäjien esi-
liinanyytingeissä pohja oli valkea, punainen, keltainen tai sininen ja viirulangat valkeita, tumman-



Kuva 44. Harventamalla nyplätty pitsinäyte. Pyhäjärvi V.l.

ja viirulangat valkeita, tumman-

tai vaaleansinisiä, punaisia¹ tai keltaisia. Milloinkaruskeita¹ ja mustia² lankoja alettiin viljellä, on tuntematonta. Räisälässä, Raudussa, Sakkolassa ja Äyräpäässä pysyivät pitsit viimeisiin asti harmaina.

Tähän asti puheena olleet Karjalan pitsit ovat kaikki tekotavaltaan varsin yksinkertaisia. Mutta taidokkaampia, kauniimpiakin osattiin valmistaa. Merkillinen tosiasia on, että tyyppi, kuva 45 b, 46, joka levisi Äyräpään, Rautuun, Sakkolaan, Kurkijoelle ja Jaakkimaan, on Ruotsissa tunnettu vanhana blekingepitsinä. Väri oli miltei säännöllisesti vaaleanharmaa. Läheinen suku-



Kuva 45 a.



Kuva 45 b.

Alkuperäisiä pitsimalleja. Äyräpää.

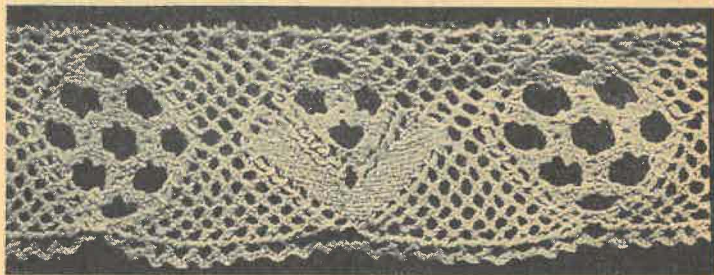


Kuva 45 c.

¹ Hiitola, Kaukola, Käkisalmen p., Räisälä, Pyhäjärvi.
² Pyhäjärvi.



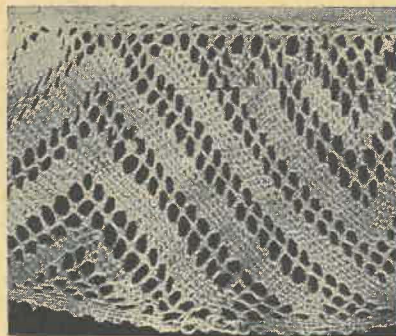
Kuva 46. Harventamalla nyplätty pitsinäyte, (alkup. kuvassa 45 b). Äyräpää.



Kuva 47. Alkuperäistä pitsiä. Äyräpää.

lainen on kuvan 45 c näyttämä äyräpääläinen pitsi, joka sekin on harmaa. Laajemmalle — nimittäin Rautuun, Sakkolaan, Äyräpähän, Räisälään, Kaukolaan, Hiitolaan ja aina Rautjärvelle asti — levisi pitsi, kuva 45 a, jolla Kaukolassa ja Räisälässä oli ruskea, muualla vaaleanharmaa tai harmaa väri. Se seikka, että se Rautjärvelläkin oli viimeksi mainittu, näyttää puhuvan sen vanhuuden puolesta.

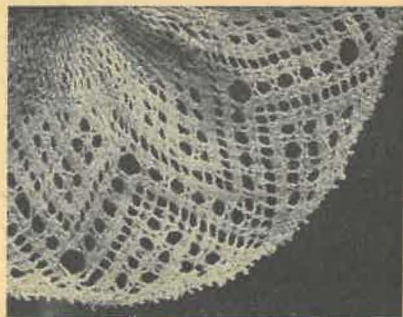
Huomattavan poikkeuksellinen asema kauneutensa ja tekotapansa puolesta on myös valkealla äyräpääläisellä pitsillä, kuva 47, jossa nelilaukkaisen pyörän alla on liinakudontainen (Leinenschlag) puolikuuu. Koristeita kiertävä paksu lanka osoittaa selvästi vaikutteita saadun joko Rauman tai vielä etempää Ruotsin tai Alankomaiden pitseistä.



Kuva 48. Lakin pitsiä v:lta 1792. Kangasniemi.

Etelä-Karjalan naiset nypläsivät, »papeloivat», pitsejä ennenkaikkea esiliinoihinsa, mutta myös n. s. nästyypkkeihin, pääpyyhkeisiin ja pyyheliinoihin. Muualla Suomessa tarvittiin nyytinkejä ennenkaikkea tanujen ja tykkimysyjen, mutta myös pyyheliinain, tyynynpäällysten ja lakanain pitseiksi. Molemmatkin päähineet olivat jo 1600-luvulla muodissa, tanut kansanomaisina, mutta tykkimysyt toistaiseksi eli 1700-luvun alkupuolelle asti yläluokkain omaisuutena. Aikakauden kuvista näemme, että jälkimäiset silloin jo olivat pitsillisiä, s. o. *tykillä* (< ruots. stycke) varustettuja. Kansanaisilta oli pitsin pito päähineessä vielä 1700-luvun alulla kielletty. Niinpä syytettiin Rantasalmen käräjillä v. 1726 katselmuskirjoittaja Gabriel Storckin vaimoa Anna Maria Wenanderia Kunink. Majesteetin erilaista ylellisyyttä vastaan 3 p. kesäk. 1720 antaman asetuksen perusteella siitä, että hän 14 p. maalisk. 1725 oli kirkossa esiintynyt kolmea sormea leveällä pitsillä koristetussa päähineessä.

Tokko pitsin nypläystä muinoin harjoitettiin Savossa, on vastaiseksi tutkimatta; kuitenkin tekisi

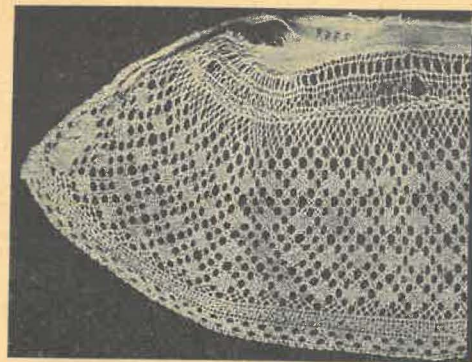


Kuva 49. Tanun pitsiä. Valkeala.

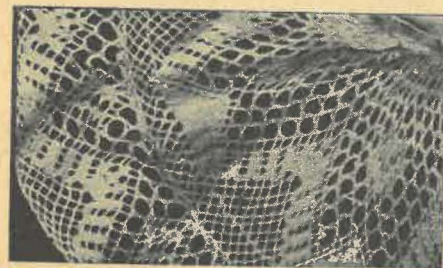
muutamista eteläsavolaisista pitsimuodoista mieli päättää, että niin on laita. Savon, Hämeen, Uudenmaan ja Karjalan rajamailla, Kymissä, Luumäellä, Iitissä, Valkealassa, Nastolassa ja Orimattilassa eli nypläystaito vielä tuonoin tai elää edelleen; onpa se viimemainitulla seudulla huomattavasti kehitty-nytkin.

Tämän alueen vanhat pitsit ovat varsin yksinkertaisia, mutta eroavat, vaatimattomimpia lukuunottamatta (vrt. kuvia 43 ja 48), monissa suhteissa karjalaisista. Ne ovat kuulakkaampia, aina valkoisia, kuoseiltaan vaihtelevampia sekä edustavat karjalaisille kokonaan tuntematonta grillé-kudontaa (kuva 56). Ne ovat luonteeltaan n. s. torchonpitsejä.

Kuositus on geometrinen: grillé-kudonnalla on aikaansaatu nauhamaisia pintoja, mitkä joskus muodostavat koristeita, joita karjalaisista ompelukirjauksista tunnetaan. Kuositus on eritoten Vehkalahden ja Sippolan pitseissä geometrinen (kuvat 50, 52). Kuvan 48 näyttämän kangasniemäläisen tanunpitsin sanotaan olevan v:lta 1792. Jos lähde puhuu totta, on pitsi, kuva 53, Mäntyharjulta. Orimattilassa oli miltei jokaisella pitsilajilla oma erikoinen nimensä (kuvat 56, 57 a, b). Nykyään



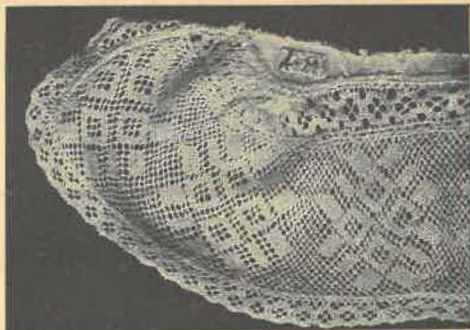
Kuva 50. Myssyn pitsiä. Sippola.



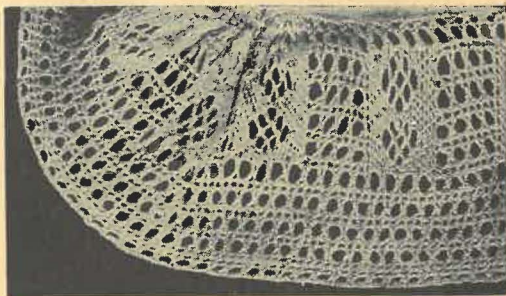
Kuva 51. Lakin pitsiä. Mäntsälä.

tehdään siellä monenlaisia, niin Raumalta, Ruotsista kuin Venäjältäkin saatuja pitsimalleja. Niinpä ovat n. s. pampallat (point d'esprit, kuva 58), vasta noin 25 vuotta olleet muodissa. Lahjakkaimmat luovat muualta saatujen kuosien pohjalla uusiakin malleja. Kolmekymmentäviisi vuotta sitten tulivat käytäntöön kirjavat pitsit, jotka 25 vuotta sitten jo hävisivät pois.

Asikkalassa, Luumäellä, Lemillä ja Taipalsaaressa olivat tanujen pitsit isolaukkaisia eli iso-reikäisiä viimeainitulla seudulla sitäpaitsi aiheil-



Kuva 52. Myssyn pitsiä. Vehkalahti.



Kuva 53. Tanun pitsiä. Mäntyharju.

taan hyvin vaihtelevia. Täällä esiintyi m. m. koristeaiheena n. s. *peronen*, soikea pyörylä (kuva 54), joka näyttää olleen tunnettu myös Orimattilassa ja Houtskarissa, minkä jälkimmäisenkin pitäjän nyytingit olivat torchon-pitsejä (kuva 59). Valkealaiset tanupitsit olivat verrattain tiheitä (kuva 49). — Muille tämän puolen nyytingeille outo, mutta Raumalla tunnettu verkkopohja esiintyy luumäkeläisessä pitsissä, kuva 55.

Torchon-pitsit tulivat myöhemmin muotiin Etelä-Karjalassakin, jossa niillä etupäässä koristet-



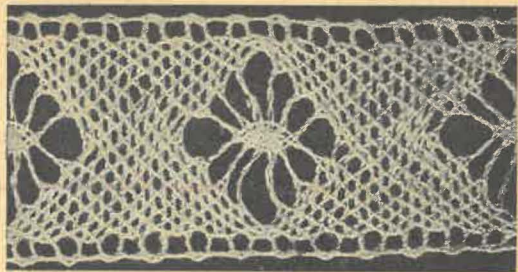
Kuva 54. Lakin pitsiä. Taipalsaari.



Kuva 55. Pitsiä. Luumäki.

tiin pyyheliinain päitä. Kun samoissa pyyheliinoissa usein tavataan myös venäläisaiheisia ompelukoristeita, on todennäköistä, että tämä muoti tuli Venäjältä päin, missä — kuten esim. Aunuksessa — se vieläkin on vallalla.

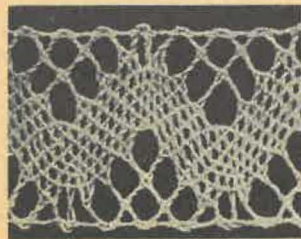
Kuuluisimmat maamme pitseistä ovat raumalaiset. Todistamaton perintötieto kertoo niiden polveutuvan keskiajalta, jolloin niitä muka Rauman luostarissa valmistettiin. Kun kuitenkin edel-



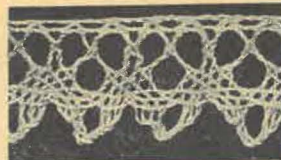
Kuva 56. Pitsiä. Orimattila.

lisestä tiedämme nypläystaidon Venetsiassa vasta 1500-luvulla kohottavan päätänsä ja nyytinkejä 1536 tältä ensi kerran tuodun Saksaan, on syytä epäillä, olivatko nämä vanhan tarinan mainitsemat tuotteet todellakin pitsejä eurooppalaisessa merkityksessä. Päätäten siitä, mitä edellä on mainittu Vadstenan luostarista, voisi sitä vastoin syyllä olettaa »sprangning»-menetelmää Naantalin luostarissa käytetyn; samoin ehkä myös verkkopitsin tekoa, josta myöhemmin puhumme. Mellenius ei väitöskirjassaan »Om sjöstaden Raumo» (v. 1770) tätä perintötietoa esitäkään. Ensi kerran olen tavannut sen mainittuna Uudenmaan rakuunarykmentin upseerin Carl Ramsayn päiväkirjassa v:lta 1807, missä sanotaan munkkien pitäneen nunnia nyplääjinä (»munkarne hade nunnor»). Myöhemmin esiintyy sama perintötieto niin Leinbergin teoksessa »De finska klostrens historia», kuin myös Högmanin Rauman kaupungin historiassa.

Melleniuksen mukaan tehtiin Raumalla 1770 vain harvoin hienoja pitsejä. Yhtä kaikki antoi karkeampien tuotteiden valmistus miltei kaikille taloille työtä. »Tyttöset», sanoo hän, »alkavat niitä valmistella kuudennesta tai seitsemännessä ikävuodesta lähtien, ja monet naiset harjoittavat nypläystä koko ikänsä. Omasta puolestani olen



b



a

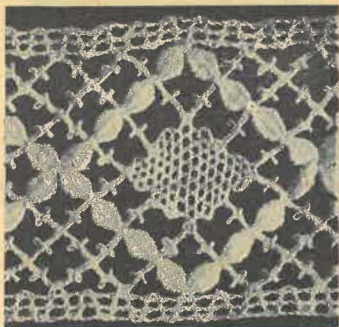


c

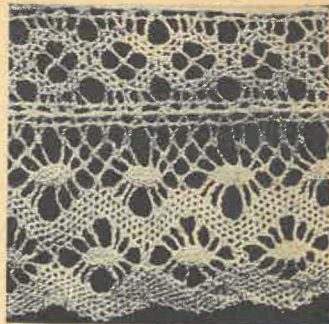
Kuva 57. Pitsiä: a, b Orimattilasta, c Raumalta.

kernaasti samaa mieltä niiden kanssa, jotka väittävät, ettei tämä elinkeino, niinkuin sitä nyt harjoitetaan, ole tai tule kannattavaksi.» Gaddin mukaan oli kuitenkin 1782 nypläystöissä 200 à 300 henkeä, ja seuraavan vuosisadan alussa toimi Raumalla vähän aikaa nypläyskoulukin. Tähän aikaan lienee myös hankittu hienojen pitsien malleja, sillä 1800-luvun alkupuolella näyttävät raumalaiset työt täyttäneen varsin korkealle asetettuja vaatimuksia. Ramsay sanookin edellämainituksessa päiväkirjassaan brabantilaisia pitsejä jäljiteltävän ja sitten myytävän Kööpenhaminaan (»Köpenhamn forskrifver deraf»). Lankoja tilattiin ulkomailta 200 à 300 ₧ vuosittain. Varsin suuritöisiäkkin pitsejä valmistettiin, sellaisiakin, joihin tarvittiin 80 papeloparia. Korkein hinta näyttää olleen 2 à 3 riikintaaleria (kynnärältä?). Ramsayn käydessä Raumalla oli 600 nypläystyynyä joka päivä työssä. Nypläys oli porvariston »elatuskeino ja ylläpiti sitä».

Vanhat säilyneet raumanpitsit, kuten Suomen



Kuva 58. Pitsiä. Orimattila.

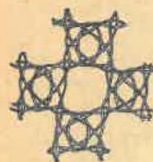


Kuva 59. Pitsiä. Houtskari.

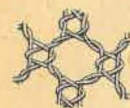
Talousseuran arkiston pieni, mutta arvokas kokoelma sekä Kansallismuseossa talletettavat 130 pitsimallia v:ltä 1836, osoittavat Ramsayn todistuksen oikeaksi. Viimemainittuja pitsejä, jotka on liimattu pieneen vihkkoon, seuraa Rauman pormestarin C. Grönholmin todistus siitä, että ne todella ovat paikalla valmistettuja.

Jo edellä huomautettiin, että länsimaisiin loistopitseihin syntyi verkkopohja 1600-luvulla. Silmiä tehtiin monella eri tavalla. Viisilaukkainen silmäyhtymä (kuva 60) tuli Alankomailla muotiin mainitun sataluvun loppupuolella. 1700-luvun verkkopohjaa olivat kuvain 61, 64 b näyttämät muodot, ja ainakin jo 1800-luvun alulla kudottiin koristeellista pohjaa, kuvat 62, 63.

Kaikki esitetyt muodot olivat Alankomailla tunnettuja, jos kohta muutamia niistä kudottiin muuallakin. Niinpä esiintyy n. s. fond chant (kuva 64 a) myös ranskalaisissa, buckinghamilaisissa, erzgebirgeläisissä ja tondernilaisissa pitseissä. Silmämuoto, kuva 62, 63, on tunnettu myös Englannista (Buckingham) ja Ranskasta (Chantilly).

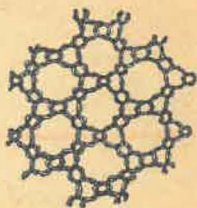
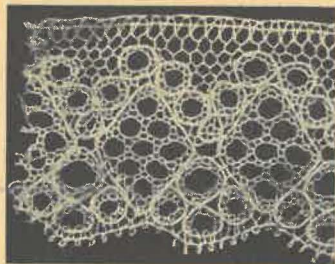


Kuva 60. Pitsiä pohjanäytteineen 1800-luvun alulta.

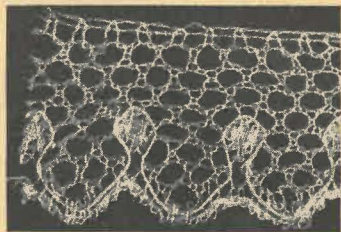


Kuva 61. Pitsiä pohjanäytteineen 1800-luvun alulta. Rauma.

Samat tekotavat esiintyvät myös raumanpitseissä. Jos siis vain silmämuotoja pitäisi lähtökohtana, olisi vaikea sanoa mitään varmaa raumanpitsien alkuperästä. Mutta näiden yleinen asu ja kuositus, mikä tulee avuksi, viittaavat ilmeisesti siihen maaan, josta jo Ramsay puhui, Alankomaihin ja eritoten Flanderiin. Mechelniläisille pitseille ominainen oli kuosien ääriä kiertävä loistava lanka, joka



Kuva 62. Pitsiä pohjanäytteineen. Rauma.

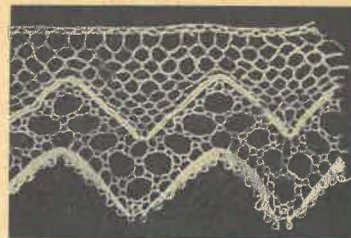
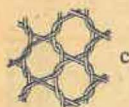
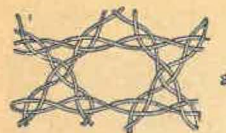


Kuva 63. Pitsiä. Rauma.

esiintyy myös monissa raumalaisissa pitseissä (kuvat 61—64).

Vaikutteita ja kuoseja saatiin vastaanottaa myös Vadstenan kautta, mitä seikkaa muutamien rauman ja vadstenanpitsien yksityiskohtainen yhtäläisyys todistaa (kuva 60).

Näimme, että raumanpitsejä lähetettiin Kööpenhaminaankin, mutta etupäässä myytiin niitä kotimaassa. Suurin oli koppamyssyn »tykkien» kysyntä. Kansallismuseon kokoelmista voimmekin päätellä, että koko läntinen Suomi — Varsinais-Suomi, Satakunta ja Uusimaa Askolaa myöten, Häme ja Etelä-Pohjanmaa — oli niiden varassa. Itäisellä Uudellamaalla ja Savossa samoin kuin Etelä-



Kuva 64. Pitsiä pohjanäytteineen. Rauma.



Kuva 65. Tanun pitsi. Anjala.

Karjalassakin tultiin omilla tuotteilla toimeen. Ainoastaan kaikkein vaativimpiin tarpeisiin, kuten esim. morsiusmyssyihin, näyttää sentään raumanpitsejä tuotetun Virolahdelle asti. Opeteltiinpa niitä paikoin jäljittelemäänkin (kuva 55).

Nykyään ovat raumalaiset samoin kuin orimattilaisetkin lainanneet paljon uusia aiheita muualta. Mutta ne työt, joita nyt suoritetaan, eivät hienouden puolesta yleensä kykene kilpailemaan 1800-luvun alkupuolen tuotteiden kanssa. — Ainakin kaikilla vanhemmilla raumanpitseillä oli oma nimensä, joka



Kuva 66. Tanun pitsi. Ruotsinpyhtää, Vastila.

milloin kuvasi kuositusta, milloin viittasi keksijän nimeen tai pitsin kotiseutuun.

Pitsien joukkoon luetaan tavallisesti myöskin n. s. verkkopitsi (filet). Tämä oli länsimaiden kulttuuripiirille jo keskiajalla tunnettu ja vielä 1500- ja 1600-luvulla niin Italiassa, Ranskassa ja Saksassa kuin pohjoismaissakin suosittu. Ruotsissa on verkkopitsiä säilynyt keskiajalta asti. Vielä 1600-luvulla koristeltiin sillä sielä alttariliinoja. Meidänkin maassamme käytettiin sitä näihin liinoihin jo samaan aikaan. Joukion kärjään pöytäkirjassa 10 p:ltä helmik. 1635 kerrotaan, että eräistä papin säilyyn jättämistä tavaroista oli m. m. kaksi verkkopitsillistä käsiliinaa (»2 handkläden med knytningar») kadonnut.

Vielä tuonoin harjoitettiin verkkopitsin valmistusta suuressa osassa Uttamaata: Vehkalahdelta aina Nastolaan asti. Verkko tehtiin polvella messinkilankaisella kävyllä; puiseen kehykseen pingoitettuna se sitten neulalla ommellen *konuteltiin*; sii-

hen *kirjotettiin luumut*. Kymin, Anjalan ja Ruotsinpyhtään suomenkielisten kyläin tanupitsit olivat miltei yksinomaan verkkopitsejä, joiden kuosit olivat laadultaan aivan erikoisia (kuvat 65, 66), jos kohta kirjontakoristeidenkin tapaisia käytettiin. Verkkopitseillä koristettiin Uudellamaalla ja Hämeessä myös pieluksenpäällyksenpäitä ja Karjalassa (Jääski) pyyheliinoja.

Konetylli, joka keksittiin 1818, alkoi ankarasti kilpailla verkkopitsin kanssa. Meidänkin maassamme se sai paljon jalansijaa. Ovatpa kaikki ne myssytykit, jotka Kansallismuseoon on saatu Savon ja Karjalan keski- ja pohjoisosista, juuri siitä valmistettuja. Näyttää siltä, kuin näille seuduille ainakaan myöhempinä aikoina ei Rauman ja uusmaalaisia pitsejä olisi liioin joutunutkaan.

U. T. Sirelius.

MUSEOVASTON
KIRJASTO



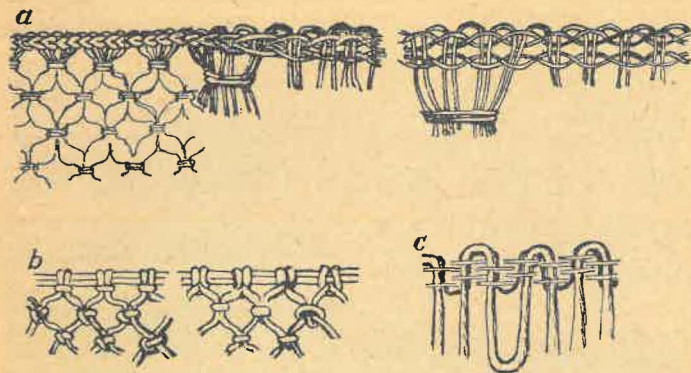
Kuva 67. Lakanan ripsuja luodaan. Orimattila. Kaakkois-Häme.

Ripsureunuksella koristamisesta.

Kansallismuseon kokoelmista päättäen on ripsureunalla koristettu paitsi esiliinain helmoja ja hui-vien reunoja myös muita vaatevaraita, kuten pyyhin- ja pöytäliinoja sekä lakanoita.

Puista otettuun kankaaseen jäävät loimien päät, jotka jossakin helmuksessa t. m. s. sinänsäkin jo muodostavat koristeellisen reunuksen ja on tällainen reunus kai alkeellisoin lajiaan. Mutta se tehdään myös kudelankoja purkamalla tai luodaan sitä varten erikoinen alus.

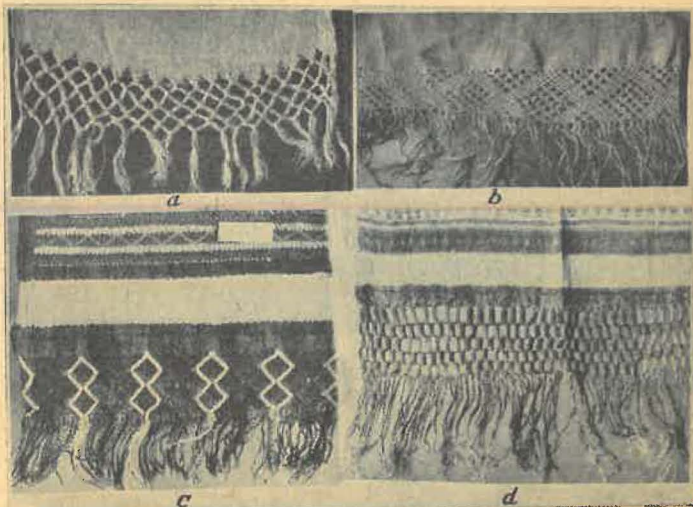
Tämä alus tehdään kolmella tavalla, kuten kuvat 67 ja 68 a, b ja c näyttävät. Ensimmäistä menettelytapaa voimme sanoa käsissä iskemiseksi. Luontalankana on kaksi lankasilmukkaa, joita vuoroin pujotetaan toinen toisensa sisään, ja välillä, kuten kuteeksi, kietaistaan kerros ripsulankaa näiden väliin ja typsylastan ympäri. Kude- ja loimilanka ovat väliin samaa lankaa juosten samalta kerältä.



Kuva 68. a käsissä »typsylastan» avulla luotua ripsureunaa, Orimattila; b ryijyn nukan tapaan luotua ripsureunaa, oikealta ja nurjalta puolen, Kruunupyy; c pirtanauhatekniikalla tehtyä ripsua, Räisälä.

Toisella tavalla luodaan alus siten, että pitkä lanka jännitetään esim. tuvan yhdestä nurkasta vastapäätä olevaan ja tähän kiinnitetään ripsulan-koja vierekkäin silmukalle, kuten ryijynnukkaa; nämä sitte solmiellaan pitsintapaiseksi reunukseksi, joka ommellaan kiinni koristettavaan kankaaseen (kuva 68 b). Ripsuja solmitaan myös kankaan syrjään pujotetuista langanpätkistä. Kolmas tapa käyttää pirtavyötekniikkaa. Tällöin muodostuvat toiset kuteet ripsuiksi; ne jätetään pitemmälle reu-nan yli, kun taas toinen kudelanka kulkee edes-takaisin estämässä loimia leviämästä kuva 68 c.

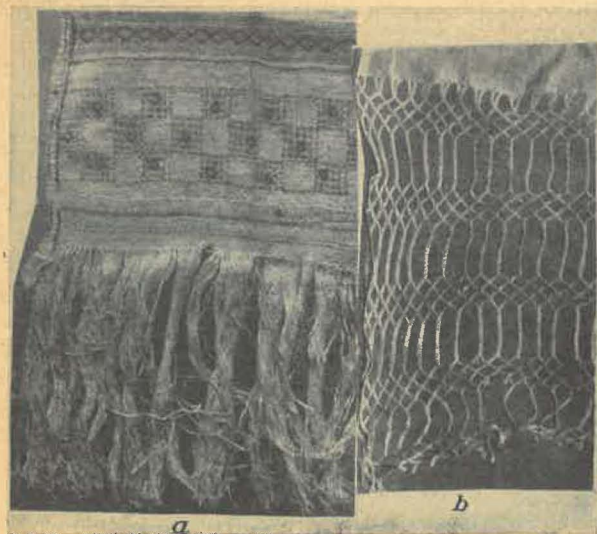
Karjalan kannaksella, missä esiliinat vielä viime vuosisadalla olivat niin moninaisilla hienoilla revin-näisillä ja kirjonnoilla sekä nyytingeillä koristetut, esiintyy alussa mainittu alkeellinen reunakoristus jonkun kerran siten, että loimet on jätetty n. 10 cm pituisiksi suoriksi ripsuiksi helmaan. Mutta tavalli-sempaa oli, että loimilankojen päitä ryhmittelemällä ja yksitellenkin toisiinsa solmimalla tai palmikoi-



Kuva 69. Kankaan loimista solmittuja ja palmikoituja päätekoristeita Karjalasta. *a* pyyhinliinanpää, Rautjärvi; *b*—*d* esi-liinan helmoja. Koivisto ja Kuolemajärvi.

malla muodostettiin erilaisia ripsuihin päättyviä päätekoristeita.

Kuvassa 69 a näemme pyyheliinanpään, jossa loimilangat ovat toisiinsa ryhmittäin solmimalla yhdistetyt. Tämä primitiivinen koristelutapa oli varmasti laajemmalle levinnyt kuin, mitä kokoelmamme siitä todistavat. Kun vasta viime vuosina näet tällaiseenkin koristelutekniikkaan on alettu kiinnittää huomiota, ei kokoelmia aiemmin ole sitä silmällä pitäen kartutettu. Kokoelmissamme olen siitä tavannut esimerkkejä paitsi — kuten juuri näimme — Karjalasta myös Etelä-Pohjanmaalta ja Uudeltamaalta, mutta matkoillani on minulle kerrottu, että tällä tavalla on koristettu lakanan- ja pyyheliinapäitä esim. Mäntyharjulla, Orimattilassa, Hauholla ja Konginkankaalla.

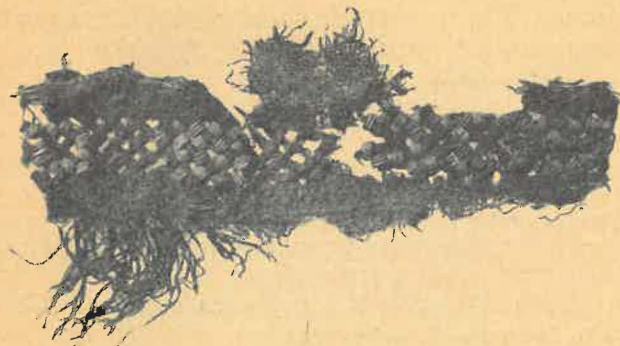


Kuva 70. *a* Esiliinan helma. Muolaa, Karjala; *b* »hanklä'n» pää. Vöyri, Pohjanmaa.

Jo myöhemmällä rautakaudella koristettiin Länsi-Suomessa hautalöytöjen todistusten mukaan vaip-pojen päät loimilankoja toisiinsa palmikoimalla. Tämä tapahtui niin, että kankaan päähän tehtiin ensiksi lautavyö käyttämällä erityisiä loimilankoja, mutta kankaan loimia eli ripsuja kuteeksi. Ripsuja, jotka kuteiksi käytettyinä ulkonivat lautavyön syr-jästä, palmikoitiin ryhmittäin, jolloin niiden risteys-kohtain eri puolille kuosin vaatimassa järjestyksessä pantiin pronssikierukka. Tämän kierukoilla koris-tellun osan valmistuttua vielä jällellä olevat ripsu-osat käytettiin kuteiksi alapuolelle tehtävään lauta-vyöhön, jolloin ripsujen loppupäät jäivät palmi-koimattomina ripsuina koristamaan näin valmistu-neen työn reunaa (kuva 71). Alempi lautavyö on

mahdollisesti estetty liestymästä käyttämällä ripsujen ohella erityistä edestaas juoksevaa kudetta.

Kuvien 69 b—d ja 70 näyttämät Etelä-Karjalasta myöhäiseltä ajalta talteen saadut esiliinan helmukset ovat koristetut loimilankojen päitä toisiinsa palmikoimalla tai köyttelemällä. Ensimmäisessä näistä on esitetty Koiviston—Kuolemajärven alueelta valkasemattomasta pellavakankaasta tehty, muuten aivan koristelematon esiliina paitsi että esiliinakankaan loimet on toisiinsa palmikoiden tehty nyytingiksi. Tällaisia esiliinoja on kokoelmisamme muutamia, ja lienevät ne olleet varhemmin käytännössä kuin saman alueen, kuvissa 69 c ja d näkyvät »pääkkäiset» esiliinat, joiden helmaan on ommeltu erityinen kapea kangaskappale, jonka loimet muodostavat reunakoristeen. Tämä jatkokappale on esiliinoissa, kuvat 69 c ja d, sinikivellä värjätty pellavainen kangaspala. Tämäntapaisia esiliinoja on kokoelmisamme useampia, ja vielä kesällä 1923 sain Kuolemajärven Kipinoilan kylästä 72-vuotiaalta Hanna Vartiainen ostaa hänen »tyttötätinsä» Ieva Kipinoisen (olisi nyt yli 100 v. v.) tekemän »pääkkäisen» esiliinan (samantap. kuin 69 c). Pää palmikoitiin siten, että 4 loimilankaa oli aina yhtäaikaa käsissä. Näin muodostuneeseen nyytingintapaiseen on tässä valkealla ja punasella langalla ommeltu neliönmuotoisia koristeita. Palmikoiminen on päätetty patsaisiin, ettei se pääsisi purkautumaan. Myöhemmin ei tällaista sinikankaista esiliinanpäättä palmikoitu ensinkään, tehtiin vain »patsahii» (kuva 69 d), joita mainittu Hanna Vartiainenkin on tehnyt. Patsaita tehdään siten, että 2 rinnakkaista langanpäättä, jotka muodostavat patsaan alustan, pannaan suuhun ja toiset kaksi näiden vierestä, yksi molemmilta puolin, viedään käsin suussa olevien päällitse ristiin ja sitte alitse, taas ylitse j. n. e., kunnes yksi »patsas» on valmis. Kun tulee tehtäväksi uusi patsas, otetaan vierestä toisia lankoja; ensin teh-



Kuva 71. Kappale hartiavaipan päästä. Perniö, Yliskylän kalmisto.

dään yksi rivi »patsahii», sitte toinen j. n. e. Patsaiden tekoon käytettiin joskus sinisten loimien lisäksi, koristeellisemman vaikutuksen aikaansaamiseksi, esim. keltasta ja punasta lankaa. Ensimmäisessä patsasrivissä niitä vietiin aluslankojen ylitse ja alitse ristiin, toisessa rivissä ne muodostivat aluslangan, jolloin siniset loimilangat joutuivat köyttölängäksi. Kuvassa 70 a näkyvän muolalaisen revintäiskoristeisen pellavakankaaisen esiliinan helmaan on ommeltu valkea kangaspala, jonka loimien päät on palmikoitu samoin kuin esiliinan 69 c, paitsi että värilankaa ei ole käytetty. Edellä esitetyt esiliinat ovat paikkakunnan pukuun kuuluvina olleet yleisiä viime vuosisadalla. Nyt ei sellaisia enää valmisteta eikä niitä käytä muut kuin joku vanhalle pukuparrelle uskollinen koivistolainen tai kuolemajärveläinen vaimo, jolla sattuu olemaan sellaisia säästöissä nuoruuden päiviltä.

Kuvassa 70 b esitetään kesäaikana ylissängyn pääpielessä pidettävän kapean, liinakankaasta tehdyn »hanklä'n» pää Vöyristä, Pohjanmaan ruotsalaisalueelta. Se on tehty loimilankojen päistä palmi-

koiden. Tämän tietää museon luettelo olevan vanhempi mallin kuin edempänä puheeksi tulevat »hanklä'n» päät.

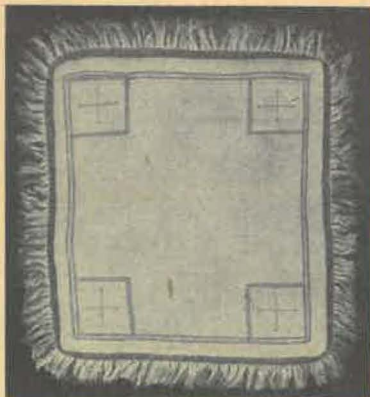
Muualta Suomesta, paitsi siis Karjalasta ja ruotsalaiselta Pohjanmaalta, en ole kansatieteellisessä aineistossa tavannut loimien päistä palmikoimalla muodostettua päätekoristelua. Ruotsista ja Norjasta olen kuvamateriaalin nojalla havainnut esim. kuvan 69 b kaltaista palmikoimiskoristelua, ja on sellaista tehty myöskin Virossa ja Latviassa.

Otamme seuraavassa puheeksi erityiseen alukseen liittyvät reunakoristelut.

Kuvassa 67 näemme orimattilaisen vaimon poikansa avustamana lakanan »typsyä» luomassa. Samaan tapaan luotuja esiliinan ripsuja on käytetty Karjalan kannaksella (Muolaa, Äyräpää). Ne tehtiin 10 á 15 cm pituisiksi ja jätettiin solmimatta, mutta mutkat leikattiin alapäästä poikki, ja reunus kiinnitettiin ompelemalla esiliinan helmakankaaseen tai -nyytinkiin.

Karjalan kannaksella jaettiin ennen häissä n. s. »röppynästykykkeitä» (kuva 72), joilla pyyhittiin hikeä kasvoilta. Miehet pitivät niitä hatussaan ja naiset hameen kauluksen alla. Nämä reunustettiin 2 á 3 cm pituisella ripsureunuksella, joka on samaan tapaan tehty kuin viimeksi mainituissa esiliinoissa. Luontaeli loimilanka on tavallisesti valkeaa, ja ripsut tehtiin erivärisistä pumpuli- ja silkkilangoista, onpa väliin joku kaunisvärinen kangaspalakin kiinnitetty ripsuksi. Rekkujen s. o. paidan rintakappaleiden, reunoissa on joskus myös täten villalangasta luotua lyhyttä ripsua.

Käsissä iskemällä luotu ripsureunus, missä ripsulankoja ei ole palmikoitu eikä solmieltu toisiinsa, on siis aika yleinen karjalaisessa aineistossamme. Kapealla käsissä isketyllä ripsureunuksella koristettuja nenäliinoja on kokoelmassamme myös Laukaasta, Orimattilasta ja Sippolasta, mutta



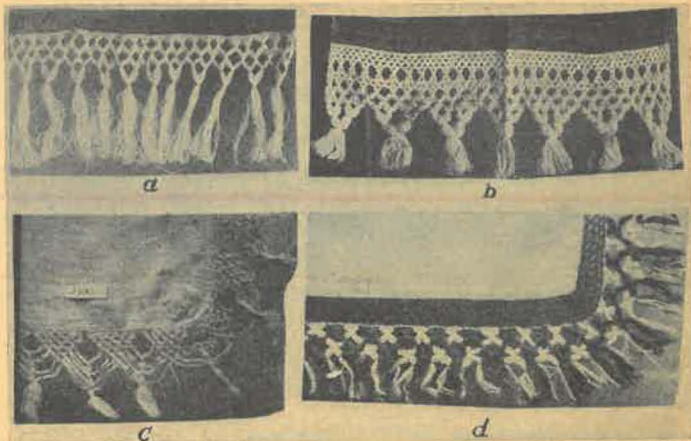
Kuva 72. Röppynästykykki. Pyhäjärvi, Karjala.

yleisempiä Hämeessä ja Uudellamaalla ja myös Pohjanmaalla ovat täten luodut leveämmät ripsut, jotka solmeillaan toisiinsa.

Orimattilassa ja sen lähipitäjissä, siis nypläysalueella ja sen rajoilla, tehdään joskus vieläkin lakanain päihin nypläämällä välipitsi, tämän toiseen reunaan ommellaan käsissä tynsylan avulla luotu ja ryhmiin solmieltu ripsureunus (vrt. kuvaan 73 a). Kuvassa 73 d näemme täten koristetun lakanan kulman Mäntsälästä. Se on kokonaan punavalkealla pitsi- ja ripsukoristeella ympäröity, ja pidettiin tällaisia lakanoita häissä seinällä. Lakananpään koristeet olivat taas tavallisimmin kokovalkeita.

Hauhon tienoilla tehtiin lakanain päihin ensin pieni revinnäiskirjaus ja sitten joko loimien päistä tai alukseen luoduista ripsuista solmitut »hipsut».

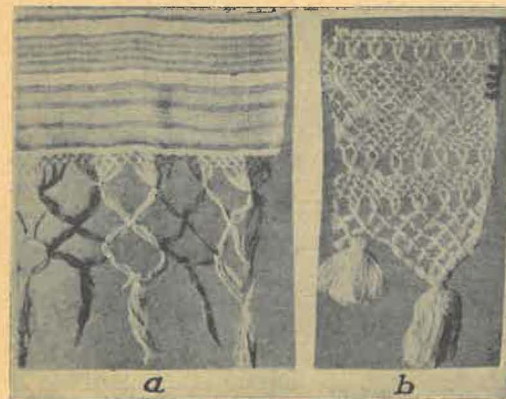
Pohjoisempana ympäröitiin pöytäliinat ja lakanat vielä tuonnoin käsissä luodulla ripsureunuksella — pitsiä ei käytetty, mutta ripsut solmittiin koristeellisemmin (kuva 73 c). Etelä-Pohjamaalla (Kurssi, Kuortane) käytettiin tällaisia pöytäliinoja



Kuva 73. *a* lakanan typsyä. Orimattila, Häme; *b* »hanklä'n» pää. Vöyri, Pohjanmaa; *c* pöytäliinan kulma. Korpilahti, Häme; *d* lakanan kulma. Mäntsälä, Uusimaa.

juhlatiloissa. Samalla tavalla olivat ylissänkyjen lakanain ympärökset koristetut (Raippaluodon sänky Kansallismuseossa). Etelä-Pohjanmaalta on kokoelmisamme myöskin muutamia tällaisia solmituin ripsuin koristettuja silmipyhkeitä, jommoisia kesäaikaan vieläkin käytetään ylissänkyjen pääpielen verhona (Kuortane, Alahärmä, Vöyri). Ruotsalaisissa pitäjissä niitä kutsutaan »hanklä'ksi». (Kuvat 73 b).

Toinen ripsunluomistapa oli sellainen, että suoraksi jännitettyyn lankaan kiinnitettiin ripsuja rinnakkain, kuten ryijyn nukkaa (kuva 68 b). Tämäkin tekniikka on Karjalassa edustettuna. Muolaassa ja Äyräpäässä on talviesiliinain helmaan kiinnitetty villalangasta tällaisia ripsuja, jotka jätettiin suoraan riippumaan eikä niitä solmittu toisiinsa. Muutamissa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä (Lappajärvi, Kruunukylä, Kristiinankylä, maaseurakunta) tehdään



Kuva 74. *a* silmipyhkeen pää. Alahärmä, Pohjanmaa; *b* lakanan ripsua (*fsansar*). Kruunukylä, Pohjanmaa.

vielä nykyäänkin solmittuja lakanan helttuja »fransar», jotka luodaan ryijyn nukan tapaan (kuva 74 b).

Kuva 68 c esittää kolmannen ripsunluomistavan, joka oikeastaan on pirtanauhaa. Myöskin tällä tavalla tehtiin Karjalan kannaksella (esim. Räisälässä ja sen rajapitäjissä) nästyykin röppyjä, mutta Lounais-Suomesta (Ahvenanmaa ja Iniö) on myöskin tavattu tällä tavalla tehtyjä pyyhinliinan päätekoristeita.

Edellä olen saattanut esittää tästä koristelutavasta vain erillisiä esimerkkejä, joista on rohkeaa vetää yhtenäisiä johtopäätöksiä. Tällainen ripsuilla koristaminenhan vaatimattomissa asteissaan on niin yksinkertaista, että siihen saattaa tulla aivan itseltään ilman esikuvia, ja itse työtä tehtäessä avautuu monenlaisia uusia mahdollisuuksia. Myöskin pitemmälle kehittyntä ripsureunusta esiintyy eri puolilla maata, ja sitä tapasimme myös esihistoriallisista löydöistä. Rautakaudella reunus tehtiin loimista palmikoimalla, jommoista myöhemmällä ajalla on

tehty ainakin Karjalassa ja Pohjanmaalla. Kansatieteellisen materiaalin käsissä iskemällä luotu alusta saattaa perustua esihistoriallisten vaippojen ja esiliinain lautavyöreunukseen. Mielestäni osoittaa esihistoriallinen aines koristelutavan kukoistuskautta. Samantapainen koristelutapa on kai elänyt kautta vuosisatojen, vaikka todisteet puuttuvatkin väliajalta, kunnes se taas Karjalan kannaksen esiliinoissa viime vuosisadan alkupuolelta osoittaa huomattavaa nousua.

Tyyni Vahter.



106 101 5495